

FORSKNING

NÅGRA IDÉHISTORISKA SYNPUNKTER PÅ UPPLÖSNINGSTENDENSER I WEIMARREPUBLIKEN

Av dr ERICH WITTENBERG

UPPGIFTEN FÖR denna föreläsning är att ge några idéhistoriska synpunkter på vissa upplösningstendenser i Weimarrepubliken, vilka — redan ifrån början förhanden — till sist skulle leda till dess sammanbrott.

Detta ämne har de senaste två decennierna varit föremål för största intresse i den internationella forskningen. En hel flora av historiska arbeten har sett dagen, huvudsakligen i Amerika, men även i England och Frankrike och givetvis i Västtyskland. Alltjämt är de här mötande problemen mycket omstridda, och detta helt naturligt. Det är nämligen ett av de märkligaste fenomenen i världshistorien, att ett folk ger sig själv världens friaste författning, den s. k. Weimarförfattningen, men redan 14 år senare faller offer för en totalitär statsbildning av det mest despotiska slag.

Den tyska republiken utropades den 9 november 1918 av den socialdemokratiska politikern Scheide-

mann och av den kände vänster-radikalen Karl Liebknecht. Detta blev ödesdigert. På grund av olika politiska inställningar fullföljde Scheidemann och Liebknecht olika mål. Scheidemann önskade i full överensstämmelse med Ebert — senare den tyska republikens förste president — att den tyska republiken skulle baseras på demokratisk grundval, medan Liebknecht åsyftade en republik på proletär grund efter ryskt mönster. Men Ebert och Scheidemann var inte heller helt överens i sina politiska avsikter, eftersom Ebert gjort uppriktiga försök att rädda monarkin och endast av nödtvång erkände republiken som ett slutgiltigt faktum.

Republikens uppkomst stod alltså under en olycksstjärna. Den var ett resultat av det militära nederlaget, monarkins oväntade fall, inrikespolitiskt kaos och den amerikanske presidenten Wilsons önskan att snabbt avskaffa monarkin i hela Tyskland och åstadkomma en genomgripande demokratisering av

det tyska statslivet. Två dagar efter revolutionen undertecknade den 11 november samma år den katolske centumpolitikern Matthias Erzberger ett drakoniskt vapenstillestånd i egenskap av civil ämbetsman i den nya republikanska regimen. Det var alltså icke militärer, som ju huvudsakligen bar ansvaret för nederlaget, utan en civil ämbetsman, som undertecknade vapenstilleståndet. Han fick också betala det med döden några år senare. På så sätt blev i folkets föreställning den nya republikens män ansvariga för det militära nederlaget och det därpå följande vapenstilleståndet. Redan i november 1918 finner vi i otaliga nationalistiska broschyrer tesen om de s. k. november-förbrytarna, som beseglat Tysklands undergång.

Även i andra länder, t. ex. i Frankrike och Ryssland, har i grunden omdanande politiska förändringar ägt rum i politiska orostider. Låt mig påminna om den franska republikens uppkomst den 4 september 1870 mitt under det tysk-franska kriget 1870/71. Den ryska revolutionen 1905 efter nederlaget i det rysk-japanska kriget är ett annat exempel härpå. I både Frankrike och Ryssland har dessa omvälvningar slutligen grundlagt stabila politiska förhållanden. Men icke så i Tyskland. Hur kom det sig? I Ryssland fanns en fast kontinuerlig revolutionär tradition, som förklarar den senare utvecklingen. Det samma gäller Frankrike med 1789 års revolution i centrum för alla

därpå följande politiska omvälvningar. Trådarna till det förflutna har aldrig helt avklippts. Men detta kan icke sägas om den tyska utvecklingen. 1848 års liberala frihetstradition hade efter det tyska rikets grundande 1870/71 under Bismarck och det därpå följande händelseförloppet trängts i bakgrunden och var vid den tyska novemberrevolutionens utbrott inte längre ett levande frihetsarv. I detta sammanhang får man aldrig glömma, att Bismarcks rike sedan 1870 i stort sett präglade det tyska folkets politiska inställning och mentalitet. Av de politiska partierna i Tyskland under det första världskriget fanns det endast ett parti — nämligen det socialdemokratiska arbetarpartiet — som i sitt partiprogram direkt krävde monarkins avskaffande och republikens införande. Det var också detta parti, som redan 1912 yrkade på Tysklands politiska omvandling från en konstitutionell till en parlamentarisk statsbildning. Men dessa fordringar överskuggades helt av kravet på sociala reformer redan under första världskriget. Detta är förklaringen till att den tyska socialdemokratins ledande gestalt, Friedrich Ebert, så varmt önskade monarkins bibehållande. Däremot fanns det en försvinnande liten minoritetsgrupp av vänster-radikaler, som redan under första världskriget önskade att omedelbart införa republiken. Från många håll krävdes visserligen Wilhelm

II:s abdikation, när kriget lutade mot nederlag, men det var på intet sätt detsamma som monarkins avskaffande.

Redan i början av det första världskriget insåg många nödvändigheten av genomgripande reformer i det tyska författningsslivet. De oerhörda fordringar, som kriget ställde på den enskildes prestationsförmåga, gynnade kraven på större medbestämmanderätt i politiskt viktiga frågor. Kejsarens ord, då kriget började »Jag känner icke mer till några partier, jag känner bara till tyskar», uppfattades i vida kretsar som en signal till en stor politisk och social reform. Dessa förhoppningar infriades emellertid inte. Visserligen tilläts de socialdemokratiska soldaterna att läsa sitt partis tidningar och visserligen fick socialdemokraterna då och då lägre förvaltningstjänster, men i stort sett blev socialdemokraterna uteslagna från det politiska ansvaret. Hoppet om en fullständig reform av den orättvisa treklassvalrätten i Preussen blev flera år framåt ouppfyllt. Under en lång tid — fram till 1917 — låg det inrikespolitiska reformarbetet helt nere. Kejsarens berömda »påskbudskap» år 1917 bebådade väl en radikal reform av Preussens författning, men icke ens detta löfte förverkligades. Det låg i sakens natur, att under kriget riksdagens reella inflytande minskades, enär de militära försvarsuppgifterna stod helt i förgrunden. Vid några tillfällen försökte emellertid

riksdagen att göra sitt inflytande gällande, som t. ex. vid den stora fredsresolutionen från år 1917, i vilken tre stora politiska partier, centrumpartiet, det liberala partiet och socialdemokraterna i förening krävde snabbt slut på kriget och en försoningsfred utan annexioner och skadestånd. Men inte heller detta ledde till några resultat.

Det är ett paradoxalt faktum, att parlamentariseringsen av det tyska statslivet mot det första världskrigets slut tog ett jättesteg framåt genom den gamla regimen ingripande. Icke långt efter den tyska arméns svåra nederlag den 8 augusti 1918 meddelade general Ludendorff rikskanslern, att regeringen omedelbart måste ställas på bredare parlamentarisk bas. Mer än så, den högsta arméledningen krävde, att vapenstilleståndsförhandlingar omedelbart skulle inledas för att hindra fullständigt sammanbrott vid fronten. Kejsaren utnämnde då en nära släkting, den liberale och framstegsvänlige prins Max v. Baden till rikskansler. Och nu bildades under det tyska kejsardömet de facto den första regeringen på parlamentarisk grund. Representanter för samma partier — det katolska centrumpartiet, socialdemokraterna och de frisinnade — som inlämnat den tidigare omnämnda fredsresolutionen, inträdde i egenskap av vicekansler och statssekreterare i det kejserliga kabinettet. Dessa partier, som redan då utgjorde en majoritet i riksdagen, framträdde

senare på den historiska skådeplatsen som den s. k. stora koalitionen under Weimarrepublikens dagar. Denna första parlamentariska regering blev i själva verket förebilden för regeringsbildningen under Weimartiden. Den 28 oktober, dvs. cirka 14 dagar före novemberrevolutionens utbrott, antog den kejserliga riksdagen en lag, avsedd att ändra författningen, som efter förbundsrådets instämmande undertecknades av kejsaren. Med denna statsakt, som helt undgick allmänhetens uppmärksamhet, hade Tyskland plötsligt förvandlats från en konstitutionell till en parlamentarisk monarki. Lagen bestämde nämligen, att det politiska livets tyngdpunkt numera skulle ligga i riksdagen. Rikskanslern var för framtiden ansvarig inför riksdagen för sina handlingar. Krigsförklaringar och fredsslut kunde inte företagas utan riksdagens instämmande. Utnämningar av ämbetsmän och officerare måste kontrasigneras av rikskanslern. Det var mycket ödesdigert för den unga tyska republiken, att alla dessa grundläggande förändringar på grund av den alltför snabba utvecklingen nästan helt undgick allmänheten eller föll i glömska. Vi upprepar: arméledningen hade bedömt det militära läget som hopplöst och krävt vapenstilleståndsförhandlingar mot den civila regeringens vilja. Militärledningens representanter hade i det annalkande nederlagets tecken krävt en parlamentarisering av för-

fattningslivet, och med kejsarens, arméledningens och riksdagens instämmande hade övergången från en konstitutionell till en parlamentarisk statsbildning fullbordats. Låt oss tillägga, att vapenstilleståndet med dess hårda villkor undertecknats med arméledningens uttryckliga samtycke. Hade detta fastspikats i det tyska folkets medvetande, hade aldrig den unga tyska republiken kunnat göras ansvarig för det militära nederlaget, för vapenstilleståndet och för den politiska omvandlingen.

Sammanfattningsvis kan nu sägas, att övergången från monarki till republik tedde sig som något helt oväntat för den tyska befolkningen och att man redan då talade om den »improviserade» republiken. Utan tvekan är det riktigt, att det i Tyskland efter det militära nederlaget hade kunnat uppstå, ja, redan hade uppstått en parlamentarisk monarki, som hade kunnat bibehållas, om icke de upprörda folkmassorna i sitt hat mot Wilhelm II hade krävt monarkins avskaffande. Friedrich Ebert hade i själva verket sina goda skäl att göra, vad han kunde, för att söka bibehålla monarkin.

Det var inte fel att redan 1918 tala om den tyska republiken som en republik utan republikaner. Objektivet sett kunde man under denna tid ingenting veta om den nya tyska författningen, som ju inte uppstått förrän nästan ett år efter novemberrevolutionen. I intellektuella

kretsar diskuterades nu ivrigt frågan, om den nya republiken över huvud taget hade några framtidsutsikter. Det hedrar så framstående lärda, som statsrättsläraren Hugo Preuss, historikerna Friedrich Meinecke och Hans Delbrück, att de efter monarkins sammanbrott bekände sig till den nya republiken, ansåg sig vara förnuftsrepublikaner och betonade nödvändigheten av att ge den nyfödda republiken en chans. Det bör emellertid konstateras, att dessa idéer icke fann någon fruktbar jordmån hos de från kriget hemvändande unga männen. Förtvivlade över krigets utgång, skeptiskt inställda mot landets framtid, pessimistiska beträffande sina framtidsutsikter kände de sig rotlösa i sitt gamla fädernesland. Därför misslyckades redan i början den nya staten att vinna anklang hos den unga generationen, som fortfarande levde i sina krigsminnen och drömmar om ett mäktigt tyskt rike.

De nya partibildningar, som huvudsakligen uppstått under november och december 1918, var en barometer för den tyska befolkningens dåvarande inställning. Här kunde man studera, i vilken mån det lyckats att ställa det politiska livet på nya grundvalar i överensstämmelse med de politiska förändringar, som under tiden skett. Vid första ögonkastet synes det, som om nya tendenser hade brutit fram. Det var märkligt, att just de partier, som starkast varit förankrade i det för-

flutna, satte beteckningen »volk» framför sina partibeteckningar för att på så sätt visa sin samhörighet med de breda folkmassorna. De konservativa valde partibeteckningen »Tysknationella folkpartiet» och från deras viktigaste tidning, »Kreuzzeitung», försvann devisen »För Gud, konung och fosterland». Det visade sig emellertid, att de konservativa icke förändrat sinne-laget. Partiprogrammet var en glö-dande bekännelse till monarkin och en lidelsefull appell att också under nya former bevara de gamla värdena. Partiet bestod huvudsakligen av ledande industrimän inom den tunga industrin, av storagrarer och representanter för den högre ämbetsmannakåren. De drömde fortfarande om ett mäktigt Tyskland med en förstärangsställning bland världsmakterna. Det var emellertid lyckosamt, att de tysknationella fram till 1928 stod under en måttfull och klok ledning, som var beredd att delta i regeringen.

De tidigare nationalliberalerna dök upp under beteckningen »Det tyska folkpartiet» under ledning av Gustaf Stresemann. Han var under denna tid ännu en lidelsefull monarkist och hade under det första världskriget som anhängare av en hård annexionsfred stått kretsen kring Ludendorff nära. Partiet bar åren 1918/19 en stark nationalistisk prägel och intog en helt negativ ställning till socialdemokratin. Både de tysknationella och det tyska folkpartiet arbetade träget

för monarkins återupprättande. Det är emellertid märkligt, att just Stresemann senare som ansvarig statsman genomgick en betydelsefull omvandlingsprocess, och att partiet under hans ledning verkamt stödde den tyska republiken.

Det stora katolska centrumpartiet hade sedan 1890 en nyckelposition i den tyska politiken, som det också bevarade under den republikanska eran. Det var ett stort samlingsparti på religiös grund, sammansatt av alla befolkningslager, och hade redan under det första världskriget under Erzbergers ledning bekänt sig till en parlamentarisk författningsreform. Fortfarande fanns emellertid en högerorienterad flygel kvar, som såg denna utveckling med stor skepsis. Vänsterflygeln representerades under Weimareran av Erzberger och Wirth, den senare ursprungligen läroverksadjunkt och sedan republikansk rikskansler. Högerflygeln leddes av de bekanta politikerna Marx och Brüning. Det blev ödesdigert för Weimarrepubliken, att högerflygeln helt vann överhanden inom partiet efter 1928.

Det stora tyska mellanpartiet trädde nu fram under beteckningen »Det tyskdemokratiska partiet». Det rörde sig i själva verket här om en ny upplaga av det gamla frisinnade partiet, som redan under Bismarck i skarp motsats till rikskanslern utgjorde det stora liberala oppositionspartiet, som med iver tygelse och energi arbetat för en

framstegsvänlig utveckling av Tysklands författningsliv. 1918/19 stod partiet under ledning av Friedrich Naumann, Max Weber och Theodor Wolff, den dåtida tyska intelligensens elit. Partiet var alltigenom republikanskt inställt, inrikespolitiskt orienterat, idé- och icke maktbetonat och arbetade för en stadigvarande försoning mellan borgardömet och arbetarpartiet. Två av dessa stora intellektuella avled emellertid redan 1919 och 1920. Under bristfällig ledning förlorade sedan detta parti alltmera sin betydelse och kunde inte bevara sin mellanställning som utjämnande faktor mellan borgare och arbetare.

Socialdemokratin, både under Bismarck och Wilhelm II det stora oppositionspartiet, djupt förankrat i fackföreningsrörelsen och starkt intresserat av socialt reformarbete, led under följderna av sitt bristande inflytande på det tyska rikets politik. Från Bismarcktiden till den tyska monarkins fall var ordspråket »I Tyskland kan en socialdemokrat inte ens vara nattvakt» en bister sanning. Och denna partiets förnedrande ställning kunde inte uppvägas av politiskt inflytande i några sydtyska stater. 1918 stod partiet under ledning av Friedrich Ebert, en man med stor erfarenhet från det kommunala livet och partiets stora statsmannabegåvning. Efter hans tidiga död kunde partiet inte finna en jämbördig efterträdare. I stort sett visade det sig allt-

så, att det 1918/19 bara fanns två stora partier, som uppriktigt stödde den tyska Weimarrepubliken, det socialdemokratiska partiet och det tyskdemokratiska partiet. Alla andra partier var antingen direkt monarkivänliga eller också intog de en vag, vacklande hållning till den unga republiken. Också häri låg en av huvudorsakerna till den tyska Weimarrepublikens slutliga fall.

Det bör beaktas, att de helt extrema partier, som direkt arbetade på att undergräva Weimarrepublikens existens, 1918 endast befann sig i begynnelsestadiet av sin utveckling. Härmed åsyftar jag kommunisterna och nazisterna. Det kommunistiska partiet, som ville forma den tyska staten efter ryskt mönster, grundades i december 1918 under Rosa Luxemburgs och Karl Liebknechts ledning, men deltog inte i valen till nationalförsamlingen den 19 januari 1919. Det samma gällde det nationalsocialistiska arbetarpartiet, som först grundades i februari 1920. Visserligen hade Adolf Hitler redan då slungat ut sitt anatema över november-förbrytarna, frimurarna och judarna. Båda partier var alltså för obetydliga för att kunna utöva något nämnvärt inflytande.

Vid valet till nationalförsamlingen den 19 januari 1919 lyckades det inte socialdemokraterna att ensamma vinna majoritet. Däremot fanns vid ett samgående av demokrater med socialdemokrater en säker demokratisk majoritet. De mo-

narkistiskt inställda partierna kunde inte vinna mer än 15%. Även utan hjälp av det under denna tid vänsterorienterade centrumpartiet syntes republikens demokratiska grundval säkrad.

Med undantag av det republikanska segervalet 1928 hade emellertid det parlamentariska underlaget för republiken undergått en ständigt fortskridande försämring. Genom mellanpartiernas försvagning, genom de monarkistiska partiernas stärkande och genom upplösningen av en enhetlig arbetarrörelse till följd av kommunisternas oanade frammarsch skakades republikens grundvalar. Parlamentarismen komprometterades genom otaliga små splitterpartier, som sedan 1930 tillsammans hade cirka 60 till 80 mandat och så kunde avgöra centrala politiska frågor. Slutligen kom det därhän, att ytterlighetspartierna, kommunisterna och nationalsocialisterna, tillsammans hade majoriteten och därigenom kunde lamslå riksdagens verksamhet. Härigenom blev författningen realiter försatt ur funktion, och via presidialkabinetten utmynnade utvecklingen så i nazismen.

För att återgå till 1919 var det naturligtvis för den tyska demokratis framtid en avgörande fråga, vilken roll rikspresidenten skulle spela i den nya författningen. Som vi tidigare påpekat, hade övergången från kejsardömet till republiken försiggått på ett abrupt sätt. I nationalförsamlingen kom det till

lidelsefulla meningsbrytningar, då man skulle avgöra, om det var lämpligare med en stark rikspresident med stora politiska befogenheter eller med en figur utan större politiska befogenheter och med huvudsakligen rent representativa uppgifter. Vänsterpartierna erinrade sig Louis Bonaparte, som först fungerat som Frankrikes president för att sedan genom en statskupp tillvälla sig kejsarvärdigheten och beröva det franska folket dess rättigheter. Också det tyska kejsarriket var ett varnande exempel på att en kejsares centrala maktställning stått hindrande i vägen för en demokratisk utveckling. Från annat håll visade man sig över huvud taget avogt stämd mot en president i republiken och menade, att det kanske kunde vara nödvändigt med ett tremannadirektorium med så skarpt begränsade befogenheter, att det från detta håll icke kunde uppstå någon fara för republikens fortbestånd. I denna uppfattning instämde emellertid icke Friedrich Ebert, den nya statens förste president, som önskade en stark presidentmakt. Valet stod alltså mellan en president efter franskt eller efter amerikanskt mönster. Idén om en stark presidentmakt, såsom den föresvävade Ebert, segrade i nationalförsamlingen.

I Weimarförfattningen intog presidenten nästan samma ställning som kejsaren i Bismarcks författning. Presidenten valdes av hela folket under en period av sju år,

representerade riket utrikespolitiskt, utnämnde och avskedade ämbetsmän och officerare och var överbefälhavare över rikets hela armé. Det mest ödesdigra låg emellertid däri att enligt artikel 48 av Weimarförfattningen rikspresidenten ägde diktaturbefogenheter att med laga kraft sätta hela författningen ur funktion. Detta steg var visserligen kringgärdat med vissa restriktioner, t. ex. när de allmänna förhållandena övergått till borgarkrig och när den allmänna ordningen direkt urartat i kaotiska förhållanden och det behövdes särskilda maktbefogenheter för att återställa lugnet. I Weimarförfattningen var det dessutom stadgat, att särskilda bestämmelser genom rikslag skulle utarbetas, som fastslog, när och hur rikspresidenten skulle få använda sig av dessa maktbefogenheter. Men dessa bestämmelser utarbetades aldrig, och av dessa skäl hade en rikspresident, som ville missbruka sin makt, med hjälp av § 48 möjlighet att sätta hela Weimarförfattningen ur funktion. Här förelåg en allvarlig lucka i lagen, som slutligen ledde till republikens förintande. Att man kunnat lägga en sådan makt i rikspresidentens händer, hade uteslutande sin orsak däri att man 1919 under Eberts spira icke förutsåg och icke kunde förutse möjligheten av en antidemokratisk president. Det var vidare ödesdigert, att valrätten vilade på det s. k. proportionella systemet, som garanterade, att

inga röster gick förlorade och att riksdagen var en noggrann avspeglning av de avgivna röstsiffrorna. Detta medförde, att även det minsta parti kunde vara representerat i riksdagen, och förorsakade i längden en sådan splittringstendens vid valen, att slutligen ungefär 30 partier uppställde kandidater till riksdagsval. Och just detta blev idéhistoriskt sett en av huvudorsakerna till Weimardemokratins sönderfall. Det kom slutligen i riksdagarna 1930 och 1932 därhän, att dessa helt obetydliga splittringspartier intog i riksdagen mellan 60 och 80 platser, utan att någon regering vid något viktigt avgörande kunde förutspå, hur dessa partier skulle förhålla sig. Den proportionella valmetoden är utan tvekan en av den moderna demokratins mest betydande landvinningar, men den förutsätter ett politiskt mognat folk, som på grund av rik politisk erfarenhet väl vet att begagna sina rättigheter. I Weimardemokratins fall saknades dessa förutsättningar helt. Och därför ledde denna valrätt slutligen till en politisk katastrof.

Genom att ändra symbolen för det tyska rikets enhet, flaggan, från svart/vit/röd till svart/röd/guld ville man både förnya minnet av 1848 års frihetstradition och visa sin förbundenhet med Tysk-Österrike. Man glömde emellertid, att minnet av 1848 års revolution icke mer var levande 1919 och att alla, som kände sig hemmastadda i den tyska utvecklingen från Bismarck

till 1918, ansåg ändringen av flaggan som en brysk brytning med det ärorika förflutna. Också här bröts en tradition, vilket ledde till en djup klyfta mellan olika tyska politiska grupper.

Weimarförfattningen hade ställt hela det tyska statslivet på nya grundvalar. Detta experiment kunde emellertid endast lyckas, om det bakom författningen stod en politiskt mognad befolkning, som levde under lugna, trygga och fridfulla förhållanden. Men dessa förutsättningar fanns, som bekant, inte. Man får emellertid inte glömma, att man hade Weimarförfattningen att tacka för riksenhetens bevarande, ett nytt statsliv, byggt på folksuveränitetens grund med ett helt demokratiskt skol- och universitetsväsen, som uppställde folkförsoningen som uppfostrans högsta mål. Allt motstånd till trots blev Tyskland under Weimarförfattningens dagar ett fast och ointagligt bålverk mot bolsjevismens frammarsch i Europa.

Men Weimarförfattningen tog icke — paradoxalt nog på grund av sin alltför demokratiska karaktär — hänsyn till, ja, omnämnde icke ens de faktorer, som bestämde Tysklands politiska liv under denna period. I författningen omnämndes inte fackföreningar som en politisk faktor i en demokrati, icke ens de politiska partierna, som ju i själva verket bildar ryggraden i en demokratisk stat, och icke riksvärnet, den nya armén i Weimardemokra-

tin. I författningen talar man bara om riksdagsmän eller parlamentsledamöter i egenskap av hela folkets representanter. Man ville icke ens antyda, att en riksdagsledamot kunde förlägga sin verksamhet inom ett partis trånga gränser. Men detta sant demokratiska sinnelag, som genomströmmar hela Weimarförfattningen, räknade på ett idealistiskt sätt med de stora, gemensamma idéer, som uppbär politiken. Dessa föreställningar var emellertid helt verklighetsfrämmande i denna tid och hade därför helt oväntat en motsatt verkan. Författningen angav alltså inga fasta normer för fackföreningarnas, härens och partiernas ställning inom författningens ram, och just därför kunde dessa politiska organisationsformer själva på grund av politisk erfarenhet godtyckligt bestämma sin ställning inom politiken, dvs. det saknades klarhet, vilken ställning och uppgift dessa organisationer hade att fylla inom en sann demokratisk ram. Weimarförfattningen var, som man i avslutning till en stor samhällstänkare kan säga, en författning för gudar, men just därför kunde den inte förverkligas på jorden.

Det var ödesdigert, att Weimarförfattningen stod i skuggan av Versaillesfreden och att just Versaillesfredens bestämmelser upphävde Weimarförfattningen, i den mån den icke stod i överensstämmelse med Versaillesfördraget. Just detta förhållande blev för den tyska

Weimarrepublikens motståndare anledning att associativt förknippa Weimarförfattningen med Versaillesfördraget för att på så sätt diffamera den nya författningen i folkets ögon. Här arbetade man med samma knep som 1918, när man gjorde den nya regimen ansvarig för vapenstilleståndet i Compiègne och därmed hindrade, att den nya författningen slog rötter i det tyska folkets politiska medvetande.

Utan tvivel var Versaillesfreden av den 28 juni 1919 en svår belastning för den tyska republiken. Det är dock inte riktigt, att Versaillesfreden redan i grunden varit den enda orsaken till Weimarrepublikens senare sammanbrott, men Versaillesfreden stod i centrum för den nationella oppositionens kamp mot Weimarrepubliken och utgjorde särskilt grundtemat för Hitlers chauvinistiska kamp mot Weimarrepubliken. Det första världskriget hade från de allierade makternas sida förts under slogan »Kamp mot den tyska militarismen och mot den kejsarliga överhetsstaten». Sedan 1917 hade Förenta Staternas president Wilson förkunnat de enskilda folkens självbestämmanderätt och nödvändigheten av en fred utan annexioner och skadestånd och förknippat denna idé med tanken på ett nytt folkens förbund på demokratisk grund. I de vapenstilleståndsförhandlingar, som förts mellan den kejsarliga tyska regeringen och president Wilson, hade Wilson åberopat de sedan

1917 formulerade 14 punkter, som skulle utgöra basis för den framtida freden med Tyskland. I förlitande därpå hade det tyska folket nedlagt sina vapen, och den redan i gång befintliga demokratiseringen av det tyska statslivet hade fortsatt i snabbt tempo. Och detta helt i linje med Wilsons ideal! Versaillesfreden, en produkt av den långa fredskonferensen i Versailles, var emellertid en ren makt- och diktatfred i strikt motsats till Wilsons krav på den s. k. öppna diplomatin. Segrarna påbörjade den förlorande parten, Tyskland, hela ansvaret och skulden för världskrigets utbrott, och inte på förhandlingsvägen utan genom notväxling fann de sig beredda att på vissa punkter revidera de hårda fredskraven. Det kränkte djupt det tyska folkets rättsmedvetande, att Tyskland inte bara måste ta ansvaret och skulden för det första världskriget utan också finna sig i att utlämna ungefär 900 s. k. krigsförbrytare, bland dem den tyske kejsaren och nästan alla framstående härförare under kriget. Det kändes inte mindre förnedrande, att man i motsats till Wilsons 14 punkter fastslog astronomiska summor för Tysklands reparationer men inte fixerade en fast skuldsumma. Tyskland var alltså ständigt hotat av främmande invasion till följd av en förment försummelse i betalningen av skadeståndet. Det hedrar den amerikanska historieforskningen, att nästan alla amerikanska historiker, bland dem så

framstående lärda som Fay, Barnes och Langer, redan under 1920-talet klart insett, att Versaillesfreden var ett svårt politiskt misstag och uppmuntrade just de nationalistiska kretsarna i Tyskland att med alla medel bekämpa den tyska Weimardemokratin. Också här bortglömdes det märkliga faktum, att arméns högsta kommando ansåg, att man endast hade att välja på att underteckna fredsfördraget eller att gå under. Armén valde att »gå under», men ingen ansvarig regering kunde offra ett helt folks liv och existens. Sedan är det en annan historia, att på förhandlingsvägen steg för steg Stresemann nådde en fullständig revidering av Versaillesfördraget och att Tyskland inom en tidsrymd av mindre än tio år vann inträde i Nationernas förbund, åstadkom en försoning med Frankrike, i Locarnofördraget erkände de tyskfranska gränserna och i Kellogpakten 1928 uttryckligen förpliktade sig att reglera alla territoriella stridsfrågor förhandlingsvägen på fredligt sätt. Stresemanns tidiga död 1929 var en katastrof för Weimardemokratin. Typiskt för de nationella är, att de satte i gång en otrolig hetskampanj mot Stresemann och aldrig erkände hans betydelse som europeisk fredspolitik. Han stämplades av chauvinisterna som Weimardemokratin typiske representant, som en folkförrädare och en uppfyllelsepolitiker.

Det är självfallet, att arméns roll inom statslivet är av vidsträckt be-

tydelse. Detta gällde i särskilt hög grad för Tyskland, där rikets grundande 1870/71 var ett resultat av tre krig. Under det första världskriget var det den kejserliga arméns förtjänst, att Tyskland effektivt skyddades mot fientlig invasion. Även den store engelske statsmannen Churchill betonade tyskarnas rätt att vara stolta över sin här och dess prestationer under det första världskriget. Det svåra militära nederlaget, som — det får man icke glömma — kom helt oväntat för de breda befolkningslagren, hade medfört genomgripande förändringar. Den krigströtta befolkningen såg med förakt på den hemvändande besegrade armén och önskade ingenting mer än en snabb fred. Det var Friedrich Ebert, som i egenskap av republikens förste rikskansler, folkdeputerad och rikspresident hade en hemlig telefonförbindelse med den tidigare kejserliga arméns kommando i Spa, i Kassel och i Kolberg och vid dessa tillfällen kom i nära kontakt med bl. a. Kurt von Schleicher och generalen von Gröner. Han rådslog med dem om det politiska läget och fick genom deras förmedling hjälptrupper, s. k. frikårer, som slog ner kommunistiska upprorsförsök, som under de första revolutionsmånaderna hotade den tyska enheten och den inre freden. Det var också Ebert, som vid Pariser Platz i Berlin i början av december 1918 hälsade de hemvändande trupperna välkomna tillbaka till hem-

landet. Så var redan från början den tyska republikens öde nära förknippat med armén. Arméns framtid avgjordes först genom Versaillesfördraget. På fredskonferensen kom det till en lidelsefull uppgörelse mellan franska och engelska generaler om den tyska republiken skulle få ha en på demokratisk grund uppbyggd folkarmé på 300 000 man eller en ren yrkesarmé på 100 000 man utan tunga vapen, som skulle bestå av officerare och yrkessoldater med en tjänstetid på 12 år. Det var ödesdigert för den demokratiska Weimarrepubliken, att den sistnämnda ståndpunkten vann segern. Så uppstod en strängt hierarkiskt uppbyggd elitarmé, vars urval av officerare och soldater rättade sig helt efter de militära kvalifikationerna. Just denna elitarmé hade en nyckelposition vid viktiga politiska avgöranden. Armén bildade en stat i staten och formades helt efter general von Seeckts idéer. Seeckt var en briljant organisatör och en man av stor begåvning. Han uppställde tesen, att armén borde stå över partierna och vara helt opolitisk. Visserligen hade armén förpliktelsen att akta statens värde och värdighet, men detta betydde icke en bekännelse till den tyska republiken. Seeckts grunduppfattning motsvarade helt den gamla kejserliga arméns traditioner, men den rimmade dåligt med en modern folkarmés uppgifter. Regeringen kunde nämligen aldrig veta, hur armén skulle ställa sig vid en poli-

tisk kris. Vid Kappkuppen t. ex. avisade v. Seeckt kallt och överlägset regeringens begäran, att han skulle kämpa mot upprorsmakare. Han sade ifrån med bestämdhet: »Riksvärnet kämpar icke mot riksvärnet.» Samtidigt vägrade han emellertid att ställa sig i spetsen för Kappkuppen, eftersom en general »inte bryter sin ed». När Seeckt 1923 i ett förtvivlat politiskt läge tillfrågades om riksvärnets hållning, förklarade han, att riksvärnet stod bakom honom. Under Eberts presidentskap blandade sig den republikanska regeringen icke in i härens angelägenheter, och det måste klart sägas ifrån, att v. Seeckt av fri vilja gav den tyska republiken sitt fulla stöd i bekämpandet av revolutionära rörelser. På så sätt kunde man med rätt säga, att riksvärnet stod bakom den bestående staten, men man måste också framhålla, att man aldrig i förväg kunde veta, hur armén skulle ställa sig i konfliktsituationer, enär arméledningen själv förbehöll sig rätten att avgöra dessa frågor.

I den tyska republikens historia betyder Hindenburgs val till rikspresident efter Ebert en vändpunkt. Man kan gott och väl jämföra detta med Bismarcks avskedande 1890. På samma sätt, som det är oriktigt att framställa Tysklands sammanbrott 1918 som en följd av Bismarcks avskedande, är det oriktigt att anta, att med detta val republikens öde redan i grunden var beseglat. Det var emellertid omisskänn-

ligt, att valet av Hindenburg kunde betyda en allvarlig fara för republikens framtid. Fältmarskalk v. Hindenburg var republikens förste president, som valts enligt Weimarförfattningens principer av hela folket. I motsats till sin föregångare var Hindenburg övertygad monarkist och kände sig som det gamla systemets typiske representant. Han hade redan som ung officer deltagit i slaget vid Königgrätz 1866 och varit närvarande vid kejsarens kröning 1871. Han valdes icke till president på grund av framstående politiska kvalifikationer utan i egenskap av glorifierad folkhjälte som Östpreussens befriare och som den beundransvärde organisatören av de från fronten hemvändande trupperna. Rikspresidentens författningssenliga befogenheter kunde bli ett fruktansvärt vapen i en presidents händer, om han som Hindenburg endast kände sig som ett slags vikarierande kejsare. I sin egenskap av president för det tyska riket intog Hindenburg dessutom en nyckelposition redan som riksvärnets högste befälhavare. Det kan inte förnekas, att de värsta farhågorna besannades, när i en avgörande politisk kris endast rikspresidenten efter eget bevåg hade tillfälle att utse rikskanslern. Det måste i detta sammanhang klart framhållas, att helt enkelt utan Hindenburgs samtycke Hitler aldrig hade kunnat bli rikskansler.

Men den huvudsakliga orsaken till Weimarrepublikens samman-

brott var genomgripande politiska förvandlingar mellan 1918 och 1930. Som vi tidigare påpekat, hade redan under kejsarrikets slutskede uppstått ett slags parlamentarisk koalitionsregering, som sedan fann sin fortsättning i Weimarrepublikens koalitionsregeringar. 1919 fanns bland befolkningen en klar republikansk majoritet, som emellertid under årens lopp minskades undan för undan. Genom en måttfull ledning var de tysknationella och det tyska folkpartiet, dvs. rent monarkistiska partier, beredda att delta i en regeringskoalition. På så sätt kunde all partisplittring till trots fram till 1930 en omedelbar regeringskris och en funktionsoduglighet av parlamentet undvikas. Detta förhållande tedde sig emellertid helt annorlunda i samma ögonblick som de nationella partierna icke längre fann sig beredda att delta i något slags regeringskoalition. Man får nämligen icke förbise, att med undantag av de republikanska segervalen av 1919 och av 1928 det aldrig fanns en republikansk majoritet bland väljarna. Republikanskt sinnade och antirepublikanskt inställda väljare höll sig på det stora hela taget i balans, och däri låg ytterligare ett väsentligt svaghetsmoment under den republikanska eran. På grund av de helt osäkra majoritetsförhållandena i riksdagen kunde endast i så fall koalitionsregeringar bildas, om de enskilda partierna gjorde betydelsefulla eftergifter. Men just efter

Stresemanns död sökte det tyska folkpartiet nära kontakt med de tysknationella, och båda dessa partier å sin sida skärpte sin avvisande hållning mot socialdemokratin. Det tyskdemokratiska mellanpartiets så viktiga utjämningsställning föll nästan bort på grund av detta partis katastrofala valnederlag. Det var ett allvarligt kristecken, att det tysknationella partiet sedan 1928 kommit under Alfred Hugenberg's diktatoriska ledning. Hugenberg var en svuren motståndare till demokratin, socialismen och liberalismen samt var beredd att offra alla kulturkonservativa tankegångar till förmån för en krass maktnationalism. Under samma tid blev professorn Prälat Kaas det katolska centrumpartiets ledare, en ytterst auktoritärt inställd man och helt avogt stämd mot Weimardemokratin. Alla dessa strukturförändringar hade emellertid icke betytt Weimardemokratins störtande, om icke under denna tid två helt auktoritärt inställda nya partier vunnit stora valframgångar: kommunisterna och nationalsocialisterna. Båda dessa partier utgjorde en ny typ av partigrupperingar. Kommunisterna hyllade ledaretanken och bestämdes i sin politiska målsättning från Moskva. Redan 1924 hade Stalin uttalat lösenordet: »Socialdemokratin och socialfascismen är tvillingbröder.» Därför bekämpade kommunisterna socialdemokraterna som huvudfiender och ansåg, att socialfascismens nederlag enligt

dialektiska lagar skulle öppna vägen till nationalfascismens herravälde. De trodde vidare, att kommunismen skulle bli nationalfascismens efterföljare och med tiden tillvinna sig varaktig makt. Republikens öde var beseglat i samma ögonblick som dessa extrema partier vann så många platser i riksdagen, att de kunde göra parlamentet funktionsodugligt. Detta tillstånd inträffade som bekant under Brünings och Papens rikskanslerskap, då under utnyttjande av § 48 rikspresidenten bestämde den tyska politikens kurs. Att detta kunde inträffa, hängde i sin tur samman med den ekonomiska världskrisen, som 1929 särskilt svårt hemsökte Tyskland. Denna kris utgjorde en utmärkt jordmån för nationalsocialismen.

Enligt historiens hårda lagar har Weimardemokratien, det stora demokratiska experimentet mellan 1919 och 1933, fått ett negativt eftermäle. I rättvisans namn bör emellertid sägas, att denna uppfattning, som ensidigt dömer efter framgången, är mycket orättvis. Aldrig får man glömma och lämna ur sikte, att det var Weimardemokratien, som bevarade Tysklands enhet, räddade Europa under denna tidsperiod från bolsjevismen och

utgjorde ett fredens bålverk i en otroligt upprörd tid. Fram till 1930 var Tyskland för hela världen ett föregångsland i sina kulturella och sociala prestationer. Efter 1930 under presidialkabinetten Brüning, Papen och Schleicher hade Weimarförfattningen de facto ingen reell betydelse mer. Man kunde icke mer återvända till den. Och att övervinna nationalsocialismen kunde bara lyckas genom en direkt statskupp eller genom en grundläggande författningsreform. Det är emellertid helt oriktigt att säga, att Hitlers totalitära statsideologi övervunnit den demokratiska staten, eftersom det ju sedan 1930 icke mer existerade en demokrati i ordets sanna bemärkelse. Dessutom måste beaktas — något som just nu skarpt framhävts i den amerikanska forskningen — att Hitler fram till sitt makttillträde aldrig vunnit mer än en bråkdel av befolkningen, dvs. 37%, så att alltså 63% förkastat Hitlers politiska linje. Han har icke genom majoriteten av Tysklands befolkning kunnat vinna makten, utan därigenom att en ålderstigen, trött och omdömeslös rikspresident i den avgörande stunden utnämnt honom till rikskansler.